

С. М. Косяк

КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА НІМЕЧЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ: АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ

У статті проаналізовано комплекс джерел з проблеми колоніальної політики Німеччини другої половини ХІХ століття. Чільне місце серед них посідають архівні матеріали (документи Імперського міністерства колоній, Міністерства закордонних справ, Імперської канцелярії та колоніальних організацій тощо), мемуари, спогади, періодика тощо.

Ключові слова: колоніальна політика, Німеччина, джерела, архівні фонди, періодика.

Джерельна база задекларованого дослідження представлена комплексом документальних матеріалів і джерел особового походження. Це документи імперського Міністерства колоній, Міністерства закордонних справ, Імперської канцелярії, Рейхстагу, колоніальних товариств і колоніальної адміністрації, звіти експедицій, доповідних консульських служб, посольств які знаходяться в фондах Архіву зовнішньої політики Російської імперії історико-документального департаменту МЗС Росії (АЗПРІ ІДД МЗС Росії), Російського державного військово-історичного архіву (РДВІА) та Російського центру зберігання і вивчення документів новітньої історії (РЦЗВДНІ).

Дослідження та аналіз дипломатичних повідомлень й інформаційних записок про німецьку колоніальну політику, які надходили по лінії Міністерства закордонних справ, «Записок невідомого автора» (1875–1880 рр.) з проектом створення «Великої Німеччини» – програми боротьби за світове панування у найближчі 20 р. [3], донесень російського дипломата П. А. Капніста з Берліна про мету, завдання і позицію Німеччини на міжнародній конференції з приводу поділу Конго 1884–1885 рр. [2], які знаходяться у фондах АЗПРІ ІДД МЗС Росії (фонди «Канцелярія МЗС» [1], «Посольства у Берліні» [4] і «2-ї газетної експедиції» [3]), дає можливість проаналізувати генезу німецької колоніальної політики та чинників, що впливали на неї.

Великий обсяг різнопланової інформації з питань колоніальної політики знаходиться у виданих у Німеччині матеріалах засідань рейхстагу [15]. У них відображено хід обговорення в парламенті проектів пріоритетних напрямків колоніальної експансії, визначалась спеціалізація колоній, дебатовалося виділення бюджетних асигнувань на колоніальну адміністрацію, соціальні статті, освіту, медичне забезпечення німецьких колоністів і туземного населення, а також розглядалися можливості співпраці держави і колоніальних товариств на території Африки, Азії, Океанії. Інформацію опублікованих

матеріалів засідань рейхстагу доповнюють виступи канцлерів О. Бісмарка [23], Л. Капріві [9], Б. Бюлова [13]. У них простежується зміна позиції німецького уряду відносно колоніального питання зі зростанням економічної та військової могутності Німецької імперії, захоплення колоніальними ідеями у різних прошарках німецького суспільства під впливом преси, різних політичних сил і організацій.

Низка вагомих офіційних матеріалів щодо імперської колоніальної політики побачила світ перед Першою світовою війною 1914–1918 рр., в яких офіційний Берлін обґрунтовував доцільність й вмотивованість експансіоністських зовнішньополітичних і колоніальних планів та програм. Велика кількість дипломатичних актів зовнішньополітичного відомства Німеччини опублікована у чотирьохтомному збірнику «Зовнішня політика Німецької імперії 1871–1914 рр. Скорочене видання офіційної Великої публікації документів німецького імперського уряду» [8]. Значна увага відводиться колоніальному вектору зовнішньої політики Німеччини від утворення імперії до початку Першої світової війни. В опублікованому збірнику «Німецька колоніальна політика в документах» [7] наводяться дані про колоніальну діяльність німецьких релігійних місій; дослідження Африки німецькими мандрівниками, торговцями, місіонерами з 1801 до 1884 рр.

Важливим джерелом для розуміння процесу практичної реалізації ідей колоніалізму слугують матеріали Берлінських колоніальних конгресів 1902, 1905, 1910 років [10, 11, 12]. У їхній роботі брали участь представники колоніальних товариств і союзів як із метрополії, так і з протекторатів. Слід зазначити, що в ході конгресів підбивались підсумки і визначались досягнення колоніальної політики в економічній, політичній, духовній, культурній сферах.

Значний науковий інтерес становить здійснена Л. Зандером підбірка документів з історії Німецького колоніального товариства Південно-Західної Африки від його заснування до 1910 р. У ній, на основі документів, розкрито умови створення відповідної організації, показано основні етапи її розвитку і особливості діяльності в контексті імперської колоніальної політики [40].

У 1938 р. Е. Якобом було підготовлено спеціальне видання «Німецька колоніальна політика в документах» [7]. Досить ретельно підібрана автором документальна база дає можливість простежити історію заснування німецьких колоній, діяльність колоніальних товариств, союзів і приватних осіб у них та процес перетворення придбаних територій у колоніальні володіння імперії. Ця публікація документів дозволяє також дослідити особливості економіки протекторатів, колоніального управління у них, труднощі та протиріччя, що виникали у ході здійснення політики німецького колоніалізму. У збірнику наведено численні статистичні дані колоній, біографії керівників експедицій, їх кількість, що дає можливість проаналізувати соціальний склад першопрохідців.

Водночас у міжвоєнний період і після Другої світової війни було опубліковано чимало офіційних матеріалів, які висвітлювали негативні

сторони і результати колоніальної політики кайзерівської Німеччини. Неможливо залишити поза увагою ряд документів, що викривають колоніальне свавілля німецьких колонізаторів, які вважали, що головним методом виховання африканців є застосування рабовласницького батога, котрий разом із іншими засобами у переліку тілесних покарань був законодавчо затвердженим урядовими указами. Саме такі документи були зібрані в архівних фондах, опрацьовані істориком із колишньої НДР Ф. Ф. Мюллером і видані ним у збірнику «Колонії під батогом» [14].

У радянській історіографії знаковим стало видання у 1925 р. збірника документів з історії колоніальної політики Німеччини імперського періоду за редакцією Ю. Ключнікова і А. Сабаніна [5]. Колоніальній політиці європейських країн періоду 1871–1914 рр., у тому числі і проблемам німецької колонізації, присвячено збірник документів, виданий у 1967 р. за редакцією Є. Юровської [6]. Вони доповнюють джерельне поле дослідження з зазначеної проблематики офіційними матеріалами, які в сукупності з іншими дозволяють скласти об'єктивну картину генези німецької імперської колоніальної політики останніх десятиліть ХІХ століття.

Особливу значущість для дослідження колоніальної політики Німеччини другої половини ХІХ століття складають джерела особового походження. Це, насамперед, політичні твори у розрізі колоніальної проблематики, мемуари державних і політичних діячів, спогади чиновників, місіонерів і мандрівників, службовців різних колоніальних підприємств і німецьких колоністів, членів колоніальних товариств, союзів, організацій. А саме: мемуари німецьких політичних діячів: імператора Вільгельма II [17], імперських канцлерів О. Бісмарка [16] і Х. Гогенлое [18], адмірала А. Тірпіца [22] та учасників практичної колонізації – К. Петерса [30], Г. Рольфса [31]. У них поряд із фактичним матеріалом опису певних подій мають місце власні спостереження, судження і оцінки авторів. Зазначені документи не лише відображають особисті погляди сучасників на зовнішньополітичні проблеми, але й дають можливість прослідкувати боротьбу представників різних позицій відносно спрямованості, завдань і методів підготовки та реалізації колоніальних прагнень Німеччини.

Так, у мемуарах кайзера Німеччини Вільгельма II знайшли відображення події, діяльність особистостей, у тому числі з кола керівників колоніальних товариств і організацій, які безпосередньо впливали на прийняття державницьких рішень відносно активної колоніальної політики імперії [17]. У збірнику «Переписка Вільгельма II з Миколою II. 1894–1914 рр.» [20] опубліковано листи, в яких обговорюються геополітичні інтереси Росії і Німеччини на Балканах, у Туреччині, Ірані та на Далекому Сході, що дає можливість глибше зрозуміти і простежити геополітичні прагнення Німеччини наприкінці ХІХ ст.

Значний інтерес викликають мемуари канцлерів Німеччини, які безпосередньо втілювали в життя колоніальну політику держави. У своїх

спогадах рейхсканцлер О. Бісмарк детально зупинився на формуванні зовнішньополітичних основ німецького колоніалізму [16]. При цьому сама колоніальна політика і ставлення до неї різних політичних сил висвітлені мало. Набагато детальніше і глибше О. Бісмарк проаналізував внутрішні основи колоніалізму, вплив на них політичних партій, фракцій у рейхстазі, колоніальних організацій і союзів [24].

У мемуарах рейхсканцлера Х. Гогенлое-Шіллінгсфюрста досить широко висвітлено особливості й основні напрямки колоніальної експансії Німеччини. Насамперед, мова йде про захоплення Кіао-Чао в 1897 р. і Самоа в 1899 р. [27].

Помітне і вагоме місце займає колоніальна політика Німеччини у спогадах адмірала А. Тірпіца. Саме він у якості морського міністра реалізовував імперську флотську програму. А. Тірпіц вважав, що колоніальні надбання були б більшими, а політика ефективнішою, якби на початку німецької колонізації заокеанських територій її доручили не міністерству закордонних справ, а морському відомству [22]. Потім адмірал детально зупинився на взаємозв'язку успішної колоніальної політики з програмою модернізації і розвитку німецького військово-морського флоту.

Особливо увиразнюються спогади учасників практичної реалізації колоніальних захоплень Німеччини, мемуари колоніальних чиновників, місіонерів, членів колоніальних товариств і союзів. Ці праці присвячені опису природно-кліматичних умов, ресурсів, особливостей життя аборигенів і колоністів та ствердженню необхідності «великої культурницької місії» німців у відношенні до відсталих народів. Важливим джерелом з історії колонізації Німецької Східної Африки, організації управління та методів експлуатації місцевого населення є спогади К. Петерса [30].

Таким чином, мемуарна література дає можливість зрозуміти та відчути специфіку колоній, їх потенціал і, як наслідок, різноплановість у підходах колонізаторів і місіонерів до здійснення колоніальної експансії. Цей вид джерел дозволяє також не лише скласти уявлення про погляди лідерів політикуму, але й виокремлює суперечливість позицій стосовно спрямованості, завдань і методів підготовки та реалізації колоніальних прагнень Німеччини.

Ще одна досить важлива група джерел – праці сучасників, в яких аналізується вплив суспільних процесів у самій Німеччині на трансформацію географічних, антропологічних, етнографічних досліджень в геополітику та формування у німецькому суспільстві месіанських поглядів і переконань про необхідність участі німців у заокеанських захопленнях. Це простежується в працях політичного географа і засновника геополітики Ф. Ратцеля [21]. Євроафриканській інтеграції німецького зразка присвячена робота П. Лейтвейна «Серединна Європа – Серединна Африка» [28], а створенню «Серединної Європи» на чолі з Німеччиною – праця відомого пастора і публіциста Ф. Наумана «Серединна Європа» [19].

Значущими для розуміння витоків та формування ідеологічних засад колоніального руху, його спрямованості й основних методів практичного втілення ідей є публіцистичні праці місіонерів, членів колоніальних союзів, товариств і організацій. Так, місіонер Ф. Фабрі ще на початку зародження імперської колоніальної політики закликав до використання збройних сил у завоюванні Африки, Океанії та Південної Африки [25]. Заклик до національної єдності як основи імперії та всесвітнього утвердження «Алльдойче» (пангерманізму) звучить у працях Е. Хассе [26] та Г. Класса [33]. У них також знаходить своє підтвердження урядовий курс з питань колоніальної політики і перетворення її у головний вектор світової політики Німецької імперії, основою якої має стати військово-морська могутність імперії.

Ще одна група джерел представлена енциклопедичними виданнями. Це – доволі специфічний вид джерел, позаяк подібного роду публікації можуть розглядатися і в якості одного із видів історичних праць і, відповідно, підлягати характеристиці в історіографічному огляді. Так, ще на початку ХХ століття видавництво Бібліографічного інституту опублікувало двотомник «Німецька колоніальна імперія. Країнознавство німецьких протекторатів» за редакцією Г. Мейера [36]. Згодом вийшли друком книги А. Юнкера «Німецькі колонії» [37] та Р. Шмідта «Колонії Німеччини, їх виникнення, розвиток і ресурси» [38], в яких автори дають характеристику кожній німецькій колонії від моменту їх освоєння до поч. ХХ століття. Але особливої уваги заслуговує тритомне видання, здійснене за редакцією колишнього губернатора Німецької Східної Африки Г. Шнее «Німецької колоніальної енциклопедії» [35]. Це одне з найфундаментальніших видань, що охоплює різноманітні сфери колоніального минулого Німеччини зі статистичними даними, картами, документами. У ньому дано інформацію про перших колоністів, природно-кліматичні та ресурсні особливості колонізованих земель і систему адміністративного устрою на цих територіях.

Важливим історичним джерелом з проблеми виступає періодика. Характерна особливість преси полягає в тому, що вона дає можливість простежувати боротьбу думок і позицій різних політичних й ідейних напрямків, включає значну різнопланову інформацію і велику кількість фактів про ставлення правлячих кіл, політичних партій, різних суспільних верств до колоніальної політики. Велике значення матеріалів періодичних видань досліджуваного періоду пояснюється тим, що саме у пресі проявляється дух епохи. Періодика певним чином сприяла формуванню ідей, основних принципів та засад ідеології німецького колоніалізму.

З-поміж німецьких газет увиразнимо «Allgemeine Zeitung», яка почала виходити в Аугсбурзі, а з жовтня 1882 р. – в Мюнхені. Так, німецький історик М. Гаген у 20-х рр. ХХ століття писав, що «безбарвна, підкреслено об'єктивна спрямованість газети більше сприяє виявленню рушійних сил епохи, ніж провідні партійні органи» [39]. При вивченні позиції «Allgemeine Zeitung» з

колоніального питання стає зрозуміло, що вона представляє точку зору, характерну для різних груп буржуазії.

Провідну роль в колоніальній пропаганді німецької буржуазії та у підтримці колоніальної політики О. Бісмарка відігравав друкований орган націонал-ліберальної партії «Kölnische Zeitung». Ця газета систематично і досить наполегливо проповідувала ідеї німецької колоніальної експансії, подавала значний фактичний матеріал з історії тогочасного колоніального руху.

Важливим джерелом розуміння особливостей підготовки суспільства до необхідності активної колоніальної слугують матеріали друкованих органів найвідоміших колоніальних організацій, зокрема газет «Export» та «Deutsche Kolonialzeitung», які відігравали значну роль в ідеологічній обробці мас. Велику кількість матеріалів, присвячених колоніальній тематиці, у 90-ті рр. XIX століття публікував друкований орган Пангерманського союзу «Alldeutsche Blätter». Більшість із них були спрямовані на підтримку урядової континентальної і заокеанської політики та пронизані закликами щодо її активізації і розширення. Пангерманці вимагали форсування програми будівництва великого військово-морського флоту і захисту німців у всіх куточках світу. Вивчення позиції пангерманської преси з колоніального питання дає можливість значно глибше розібратися у суті, спрямованості і проявах геополітичних засад ідеології німецького колоніалізму, його впливі на становлення зовнішньополітичного курсу німецької «світової політики».

Значний комплекс матеріалів німецької періодики XIX століття доповнюється залученням доступної й сповненої важливими відомостями про колоніальну політику Німецької імперії російської преси відповідного періоду. Серед усього розмаїття виділимо російські періодичні видання, які приділяли значну увагу колоніальній тематиці. Умовно згрупуємо ці видання за трьома напрямками: консервативний (газета «Новое время» і журнал «Русский вестник»); буржуазно-ліберальний (газета «Неделя», журнали «Русская мысль» і «Вестник Европы»); офіційно-урядовий або поміркований (газети «Правительственный вестник», «Московские ведомости»). Періодиці Російської імперії притаманні ґрунтовна інформованість, оперативність, полемічність тощо. Це пояснюється тим, що вона використовувала кілька джерел зовнішньополітичної інформації: різноманітні офіційні урядові документи; телеграми РТА, зарубіжних інформаційних агентств; матеріали зарубіжних газет і журналів; повідомлення власних постійних та випадкових кореспондентів. Журналісти мали можливість повідомляти своїм читачам повноцінну інформацію, що стосується колоніальної політики Німеччини, діяльності колоніальних товариств і союзів, реакції інших держав на кроки німецької імперії в колоніальній сфері.

Свого роду унікальним, оригінальним джерелом є наукова та публіцистична література окресленого періоду. Зокрема йдеться про роботи німецьких економістів Ф. Ліста [29] і В. Рошера [31], історика і публіциста Г. Трейчке [32], місіонера Ф. Фабрі [25] (якого західні історики називають

«ідеологом німецького колоніалізму»), а також французького економіста П. Леруа-Больє [28]. Книга останнього «Про колонізацію у сучасних народів» мала значний вплив на розвиток колоніальної пропаганди в Німеччині [34]. Ідеї цих та інших ідеологів німецької публіцистики розвивали учені, політики, керівники колоніальних товариств і пристосовували до інтересів колоніальної політики не тільки під час, але й ще задовго до перших колоніальних загарбань Німеччини. У її пропаганді німецька публіцистика 70–90-х рр. XIX століття відігравала значущу і впливову роль.

Отже, комплекс задекларованих джерел дозволяє здійснити ґрунтовне науково-історичне дослідження генези колоніальної політики Німеччини другої половини XIX століття. Зокрема найбільшу інформативність про обговорення в парламенті проектів колоніальної експансії на територіях Африки, Азії, Океанії мають опубліковані матеріали засідань німецького рейхстагу. Мемуари німецьких політичних діячів та періодика того часу дають можливість прослідкувати боротьбу представників різних позицій і політичних сил відносно методів та спрямованості колоніальних загарбань Німеччини.

Список використаних джерел

1. Архів зовнішньої політики Російської імперії, м. Москва. – Ф. Канцелярія. – № 133. – Оп. 470. – Спр. 16. – 1894. – Л. 40–41.
2. Архів зовнішньої політики Російської імперії, м. Москва. – Ф. Канцелярія. – № 133. – Оп. 470. – Спр. 17. – 1884–1885. – Л. 136.
3. Архів зовнішньої політики Російської імперії, м. Москва. – Ф. 2-а газетна експедиція. – № 139. – Оп. 476. – Спр. 270. – Прибл. 1875 – 1880 рр.
4. Архів зовнішньої політики Російської імперії, м. Москва. – Ф. Історико-дипломатичний архів. – № 287. – Оп. 1. Один. збер. 18. –Л. 3–5.
5. Ключников Ю. Международная политика новейшего времени в договорах, нотах, декларациях. / Ю. Ключников, А. Сабанин. – М., 1925. – Ч. 1. – 316 с.
6. Колониальная политика капиталистических держав (1871–1914). Вып. 1. / отв. ред. Е. Е. Юровская. – М. : Академия наук СССР, 1967. – 307 с.
7. Deutsche Kolonialpolitik in Dokumenten: Gedanken und Gestalten aus den Letzten fünfzig Jahren / Hrsg. und eingeleitet von Dr. E.Jacob. Geleitwort von Dr. H.Schnee. – Lpz.: Dieterich, 1938. – 608 s.
8. Die Auswärtige Politik des Deutschen Reiches 1871–1914. Gekürzte Ausgabe der amtlichen großen Aktenpublikation der Deutschen Reichsregierung (Die Großpolitik der Europäischen Kabinette 1871–1914) / Hrsg. A. M. Bartholdy und F. Thimme. Bd. 1–4. B., 1928.
9. Die Reden der Grate von Caprivi im Deutschen Reichstage, Preußischen Landtag und bei besonderen Anlässen. 1883–1893 / Hsrg. R. Arndt. – B., 1894.
10. Die Verhandlungen des Deutschen Kolonialkongresses 1902 zu Berlin am 10. und 11. Oktober 1902. – B., 1903.
11. Die Verhandlungen des Deutschen Kolonialkongresses 1905 zu Berlin am 5, 6. und 7. Oktober 1905. – B., 1906.

12. Die Verhandlungen des Deutschen Kolonialkongresses 1910 zu Berlin am 6, 7. und 8. Oktober 1910. – В., 1910.
13. Fürst Bernhard von Bülow. Rede bei einem Treffen des Reichstages 11. Dezember 1899 // Verhandlungen des Reichstages. Stenographische Berichte. 10. Legislaturperiode. V. Session. 119. Sitzung. 1898–1900. Vierter Band. – В., 1900. – S. 3293
14. Müller F. F. Kolonien unter der Peitsche: Eine Dokumentation / F. F. Müller. – В., 1962. – 173 s.
15. Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages. 4. Legislaturperiode. Session 3. Bb. 2. – В., 1880. – 1442 s.
16. Бисмарк О. Мысли и воспоминания: в 3 т. / О. Бисмарк ; [пер. с нем.]. – М. : Соцэкгиз, 1940–1941.
17. Вильгельм II. Мемуары. События и люди. 1878–1918 / Вильгельм II ; [пер. с нем.], предисл. А. Луначарского. – М. : Л. Д. Френкель, 1923. – 177 с.
18. Гогенлоэ Х. Мемуары / Х. Гогенлоэ ; [пер. с нем.]. – М. : Буря, 1907. – 255 с.
19. Науман Ф. Серединная Европа (Mitteleuropa) / Ф. Науман ; [пер. с нем.]. – Петроград : Огни, 1918. – 136 с.
20. Переписка Вильгельма II с Николаем II. 1894–1914. – М. : Госиздат, 1923. – 212 с.
21. Ратцель Ф. О законах пространственного роста государств / Ф. Ратцель ; [пер. с нем.]. – М. : Книжное дело, 1901. – 132 с.
22. Тирпиц А. Воспоминания / А. Тирпиц ; [пер. с нем.] – М. : Воениздат, 1957. – 654 с.
23. Bismark O. Fürst Bismarck. Gesammelte Reden / Mit einer Einleitung von Valentin von Bismarck. – Stuttgart, 1915. – 400 s.
24. Bismark O. Die gesammelten Werke: In 15 Bde. / O. Bismark. – В. : Verlag für Politik und Wirtschaft, 1924–1933.
25. Fabri F. Bedarf Deutschland der Kolonien? / F. Fabri. – Gotha, 1879. – 108 s.
26. Hasse E. Das Deutsche Reich als Nationalstaat / E. Hasse. – München, 1905. – 207 s.
27. Hohenlohe-Schillingsfürst Ch. Denkwürdigkeiten des Fürsten Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst. Bd. 1-2. – Stuttgart und Lpz, 1907.
28. Leutwein P. Mitteleuropa – Mittelafrica / P. Leutwein. – Dresden und Leipzig, 1917. – 58 s.
29. List F. Das nationale System der politischen Ökonomie. 7. Aufl. / F. List. – Stuttgart: Gott, 1883. – 352 s.
30. Peters K. Wie Deutsch-Ostafrika entstand / K. Peters. – Lpz.: o.V., 1912. – 107 s.
31. Roscher W. Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung. 3. Aufl. / W. Roscher, R. Jannasch. – Lpz. : Winter, 1885. – 469 s.
32. Treitschke H. Das Deutsche Ordensland Preußens / H. Treitschke. – Lpz. : Insel-Verl., 1862. – 97 s.
33. Claß H. Deutsche Grenzpolitik / H. Claß // Alldeutsche Blätter, 27.01.1908, Nr. 3, S. 10–23.
34. Реклю Э. Народы и страны Западной Европы. Германия / Э. Реклю ; [пер. с франц.]. – М. : Типогр. т-ва И. Д. Сытина, 1915. – Т. IV. – 128 с.
35. Deutsches Kolonial-Lexikon. Bd. 1. A-G, Bd. 2. H-O, Bd. 3. P-Z / Hrsg. v. H. Schnee. – Lpz. : Gouverneur, 1920.

36. Das Deutsche Kolonialreich. Eine Länderkunde der Deutschen Schutzgebiety. 2 Bände / Hsrg. H Meyer. – Lpz. und Wien, 1909.
37. Junker A. Die Deutsche Kolonien / A. Junker. – München, 1912. – 307 s.
38. Schmidt R. Deutschlands Kolonien, ihre Gestaltung, Entwicklung und Hilfsquellen / R. Schmidt. – B., 1912. – 218 s.
39. Hagen M. Bismarcks Kolonialpolitik / M. Hagen. – Stuttgart-B.: Dt. Verl.-Anst., 1923. – 593 s.
40. Müller F. F. Deutschland – Sansibar – Ostafrika. Geschichte einer deutschen Kolonialeroberung 1884 – 1890 / F. F. Müller. – B., 1959. – 581 s.
41. Sander L. Geschichte der deutschen Kolonialgesellschaft für Südwest-Afrika von ihrer Gründung bis zum Jahre 1910: In 2 Bde. / L. Sander. – B. : Reimer, 1912. – 315 s.

References

1. Arkhiv zovnishnoi polityky Rosiiskoi imperii, m. Moskva. – F. Kantseliariia. – № 133. – Op. 470. – Spr.16. – 1894. – L. 40–41.
2. Arkhiv zovnishnoi polityky Rosiiskoi imperii, m. Moskva. – F. Kantseliariia. – № 133. – Op. 470. – Spr.17. – 1884–1885. – L. 136.
3. Arkhiv zovnishnoi polityky Rosiiskoi imperii, m. Moskva. – F. 2-a hazetna ekspedytsiia. – № 139. – Op. 476. – Spr. 270. – Prybl. 1875–1880 rr.
4. Arkhiv zovnishnoi polityky Rosiiskoi imperii, m. Moskva. – F. Istoryko-dyplomatychnyi arkhiv. – № 287. – Op. 1. Odyn. zber. 18. – L. 3–5.
5. Klyuchnikov Yu. Mezhdunarodnaya politika noveyshego vremeni v dogovorah, notah, deklaratsiyah. / Yu. Klyuchnikov, A. Sabanin. – M., 1925. – Ch. 1. – 316 s.
6. Kolonialnaya politika kapitalisticheskikh derzhav (1871–1914). Vyp. 1 / Otv. red. E. E. Yurovskaya. – M. : Akademiya nauk SSSR, 1967. – 307 s.
7. Deutsche Kolonialpolitik in Dokumenten: Gedanken und Gestalten aus den Letzten fünfzig Jahren / Hsrg. und eingeleitet von Dr. E. Jacob. Geleitwort von Dr. H. Schnee. – Lpz. : Dieterich, 1938. – 608 s.
8. Die Auswärtige Politik des Deutschen Reiches 1871–1914. Gekürzte Ausgabe der amtlichen großen Aktenpublikation der Deutschen Reichsregierung (Die Großpolitik der Europäischen Kabinette 1871–1914) / Hsrg. A. M. Bartholdy und F. Thimme. Bd. 1–4. B., 1928.
9. Die Reden der Grate von Caprivi im Deutschen Reichstage, Preußischen Landtag und bei besonderen Anlässen. 1883–1893 / Hsrg. R. Arndt. – B., 1894.
10. Die Verhandlungen des Deutschen Kolonialkongresses 1902 zu Berlin am 10. und 11. Oktober 1902. – B., 1903.
11. Die Verhandlungen des Deutschen Kolonialkongresses 1905 zu Berlin am 5, 6. und 7. Oktober 1905. – B., 1906.
12. Die Verhandlungen des Deutschen Kolonialkongresses 1910 zu Berlin am 6, 7. und 8. Oktober 1910. – B., 1910.
13. Fürst Bernhard von Bülov. Rede bei einem Treffen des Reichstages 11. Dezember 1899 // Verhandlungen des Reichstages. Stenographische Berichte. 10. Legislaturperiode. V. Session. 119. Sityung. 1898–1900. VierterBand. – B., 1900. – S. 3293.
14. Müller F. F. Kolonien unter der Peitsche: Eine Dokumentation / F. F. Müller. – B., 1962. – 173 s.

15. Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages. 4. Legislaturperiode. Session 3. Bb. 2. – B., 1880. – 1442 s.
16. Bismark O. Mysli i vospominaniya: v 3 t / O. Bismark ; [per. s nem.]. – M. : Socekiz, 1940–1941.
17. Vilgelm II. Memuary. Sobytiya i lyudi. 1878–1918 / Vilgelm II ; [per. s nem.], predisl. A. Lynacharskogo. – M. : L. D. Frenkel, 1923. – 177 s.
18. Gogenloe H. Memuary / H. Gogenloe ; [per. s nem.]. – M. : Burya, 1907. – 255 s.
19. Nauman F. Seredinnaya Evropa (Mitteleuropa) / F. Nauman ; [per. s nem.]. – Petrograd : Ogni, 1918. – 136 s.
20. Perepiska Vilgelma II s Nikolaem II. 1894–1914. – M. : Gosizdat, 1923. – 212 s.
21. Ratcel F. O zakonah prostranstvennogo rosta gosudarstv / F. Ratcel ; [per. s nem.]. – M. : Knizhnoe delo, 1901. – 132 s.
22. Tirpic A. Vospominaniya / A. Tirpic ; [per. s nem.] – M. : Voenizdat, 1957. – 654 s.
23. Bismark O. Fürst Bismarck. Gesammelte Reden / Mit einer Einleitung von Valentin von Bismarck. – Stuttgart, 1915. – 400 s.
24. Bismark O. Die gesammelten Werke: In 15 Bde. / O. Bismark. – B. : Verlag für Politik und Wirtschaft, 1924–1933.
25. Fabri F. Bedarf Deutschland der Kolonien? / F. Fabri. – Gotha, 1879. – 108 s.
26. Hasse E. Das Deutsche Reich als Nationalstaat / E. Hasse. – München, 1905. – 207 s.
27. Hohenlohe-Schillingsfürst Ch. Denkwürdigkeiten des Fürsten Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst. Bd. 1-2. – Stuttgart und Lpz, 1907.
28. Leutwein P. Mitteleuropa – Mittelafrrika / P. Leutwein. – Dresden und Leipzig, 1917. – 58 s.
29. List F. Das nationale System der politischen Ökonomie. 7. Aufl. / F. List. – Stuttgart : Gott, 1883. – 352 s.
30. Peters K. Wie Deutsch-Ostafrika entstand / K. Peters. – Lpz. : o.V.,1912. – 107 s.
31. Roscher W. Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung. 3. Aufl. / W. Roscher, R. Jannasch. – Lpz. : Winter, 1885. – 469 s.
32. Treitschke H. Das Deutsche Ordensland Preußens / H. Treitschke. – Lpz. : Insel-Verl., 1862. – 97 s.
33. Claß H. Deutsche Grenzpolitik / H. Claß // Alldeutsche Blätter, 27.01.1908, Nr. 3, S. 10–23.
34. Reklyu E. Narody i strany Zapadnoj Evropy. Germaniya / E. Reklyu ; [per. s franc.]. – M. : Tipogr. t-va I. D. Sytina, 1915. – T. IV. – 128 s.
35. Deutsches Kolonial-Lexikon. Bd. 1. A-G, Bd. 2. H-O, Bd. 3. P-Z / Hrsg. v. H. Schnee. – Lpz. : Gouverneur, 1920.
36. Das Deutsche Kolonialreich. Eine Länderkunde der Deutschen Schutzgebiety. 2 Bände / Hsrg. H. Meyer. – Lpz. und Wien, 1909.
37. Junker A. Die Deutsche Kolonien / A. Junker. – München,1912. – 307 s.
38. Schmidt R. Deutschlands Kolonien, ihre Gestaltung, Entwicklung und Hilfsquellen / R. Schmidt. – B., 1912. – 218 s.
39. Hagen M. Bismarcks Kolonialpolitik / M. Hagen. – Stuttgart-B. : Dt. Verl.-Anst., 1923. – 593 s.
40. Sander L. Geschichte der deutschen Kolonialgesellschaft für Südwest-Afrika von ihrer Gründung bis zum Jahre 1910: In 2 Bde. / L. Sander. – B. : Reimer, 1912. – 315 s.

S. M. Kosyak

Colonial policy of Germany in the second half of the XIX century: analysis of sources

The complex of sources on the issue of colonial policy of Germany in the second half of the XIX century is analyzed in the article. The archival materials (documents of the Imperial Ministry of the Colonies, the Ministry of Foreign Affairs, the Imperial Office and colonial organizations, etc.) occupy a prominent place among them, as a memoirs, periodicals, etc.

Keywords: colonial policy, Germany, sources, archival funds, periodicals.

С. М. Косяк

Колониальная политика Германии второй половины XIX века: анализ источников

В статье проанализирован комплекс источников по проблеме колониальной политики Германии второй половины XIX века. Важное место среди документов принадлежит архивным материалам (документы Имперского министерства колоний, Министерства иностранных дел, Имперской канцелярии и колониальных организаций), мемуарам, воспоминаниям, периодике и т.п.

Ключевые слова: колониальная политика, Германия, источники, архивные фонды, периодика.